

**МАРКЕРИ РОЗМОВНОСТІ
В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ "ВИПРАВДАННЯ"
В УКРАЇНСЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ ТА АНГЛІЙСЬКОМУ
ХУДОЖНІХ ДИСКУРСАХ**

Корольов Ігор Русланович
аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються маркери розмовного мовлення в комунікативній ситуації "виправдання" в українському, російському та англійському художніх дискурсах. Виділяються перебивки думки і мовлення, зв'язки вільного поєднання та повтори як стилізовані елементи розмовного мовлення; уточнюються функції їх використання в українському, російському та англійському художніх дискурсах.

Ключові слова: художній діалог, розмовне мовлення, маркери розмовності (перебивки думки та мовлення, зв'язки вільного поєднання, повтори), комунікативна ситуація "виправдання".

Вербальні сценарії комунікативної ситуації "виправдання" об'єктивуються в комунікативно-функціональних стилях мовлення. Різновид дискурсу, який ми розглядаємо як типовий для сімейно-побутової сфери міжособистісного спілкування (аналіз судово-правового дискурсу не є предметом нашого дослідження), досить часто інтерпретується в художньому мовленні. При описі лексико-синтаксичних особливостей мовленнєвих актів "виправдання" маємо враховувати те, що матеріал дослідження представлений епізодами, вилученими з художніх творів, зокрема, аналізуються побутові діалоги, котрі є результатом творчої діяльності письменника, а не приклади живого розмовного мовлення. погоджуємося з Г.П. Божко, що ефект розмовності досягається автором тексту, який використовує різноманітні мовні засоби, моделює спонтанний за своєю природою діалог [Божко 2003, 80]. Серед існуючих варіантів художнього мовлення (внутрішній монолог персонажа, діалоги героїв, авторський коментар та ін.) у рамках нашої розвідки особливої уваги заслуговує розмовне мовлення героїв твору, що включене в контекст комунікативної ситуації "виправдання".

Мета статті – розглянути маркери розмовності в комунікативній ситуації "виправдання" в українському, російському та англійському художньому дискурсі.

Завдання: – проаналізувати перебивки думки та форми мовлення, зв'язки вільного поєднання та повтори як стилізовані елементи розмовного мовлення; – уточнити функції використання маркерів розмовності в українському, російському та англійському художніх дискурсах.

Оскільки автори літературних творів засобами письмового мовлення створюють враження мовлення усного, спонтанного, діалогічного, що відбувається в умовах безпосереднього спілкування, художній діалог за багатьма рисами наближений до розмовного мовлення: "Точки перетинання мовних особливостей художнього діалогу і розмовного мовлення забезпечуються єдиною мовною системою, а також однотипністю форми вираження думки (діалог)" [Полищук, Сиротинина 1979, 198]. "Діалог, – зауважує В.В. Бузаров, – як універсальна природна форма людського спілкування являє собою сукупність реплік, що доповнюють одна одну ... корелюють між собою в структурному, семантичному і функціональному планах" [Бузаров 2002, 149]. Виступаючи органічною частиною художнього твору, що залежить від його загальних завдань, написаною автором цього твору, художній діалог є частиною художнього тексту. Художній діалог – це різновид художнього мовлення, естетично маркована версія розмовного мовлення [Полищук, Сиротинина 1979, 180].

Авторські стилі письменників, як зауважує Г.П. Божко, можуть різнитися принципами створення враження розмовності [Божко 2003, 83]. Наприклад, у Л.М. Толстого, за спостереженнями О.Б. Сиротиніної [Сиротинина 1988, 77], "сигнали розмовності тісно пов'язані з соціально-мовленнєвою характеристикою, а в мовленні некультурних персонажів дуже багато діалектно-просторічних слів і форм", він "дуже широко використовує в якості сигналів розмовності порядок слів", "неповноту реплік", "передачу інтонування слів їх розтяжністю". "Тургенєв розширює склад сигналів розмовності за рахунок широкого використання перезапитів, перебивів... емоційних перебоїв мовлення" [там само].

Створені тексти віддзеркалюють мовну компетенцію авторів-носіїв російської, української та англійської мов, яка, на думку Н.П. Шумарової, "тісно пов'язана з комунікативно-пізнавальною діяльністю індивіда, формами та засобами вираження його світогляду, власного "я", з його зануреністю в культуру того або іншого етносу" [Шумарова 1994, 15].

Сигналами розмовності слугують лінгвістичні явища розмовного мовлення, що є характерними для певної з трьох досліджуваних мов (особливий порядок слів, відсутність дієприкметникових та дієприслівникових зворотів і т.д.), проте саме сигнали, які створюють враження розмовного мовлення, а не його буквальне відображення. Таким чином, у структурі діалогів досліджуваних художніх творів в галузі лексики та синтаксису звертають на себе увагу такі стилізовані елементи розмовного мовлення:

1. **Перебиви думки та мовлення.** Ввічлива поведінка в мовленнєвому спілкуванні зумовлює дослуховувати репліки співрозмовника до кінця. Проте високий ступінь емоційності учасників спілкування, демонстрація своєї солідарності, згоди, введення власних оцінок – рядове явище діалогів [Культура русской речи 1998, 92]. Виникають так звані перебиви в мовленні. В комунікативній ситуації "виправдання" таке явище є наслідком

різноманітних інтенцій, залежних від загального надзавдання "виправдання". У наступному прикладі комуніканти одночасно виступають суб'єктами виправдання, проте містер Каркер перебиває містера Домбі, оскільки прагне якомога скоріше продемонструвати відсутність будь-яких образ на співрозмовника, застосовуючи мовленнєву тактику "Декларація щирості" ("*Oh! I degraded!.. I shall be proud, delighted to execute your trust.*"). Подібна мовленнєва поведінка об'єкта виправдання (містера Каркера) перетворює його на суб'єкта виправдання, тим самим нівелюючи репліки співрозмовника (містера Домбі): англ.: "*But I have not supposed, I confess, that any confidence I could entrust to you, would be likely to degrade you... – Oh! I degraded! – exclaimed Carker. – In your service! – Or to place you, – pursued Mr. Dombey, – in a false position... – I in a false position! – exclaimed Carker. – I shall be proud, delighted to execute your trust.*" [Dickens 1994, 598].

Подібний тип перебивання в мовленні наявний також як в українській, так і російській мовах: укр.: "*Боже! І ви не вірите мені! – скрикнула вона. – Недаром ті гаспидські гроші наче огнем пекли мене, недаром я [Христя] не хотіла їх брати... – Та я... вірю... Я – вірю... тільки... дитино моя! – з плачем уже почала Пріська.*" [Мирний 1971, 161–162]. У представленому прикладі комуніканти також одночасно виступають суб'єктами виправдання. З одного боку, Христя намагається виправдатись перед матір'ю за вчинок, в якому не винна, а з іншого – мати (Пріська), перебиваючи дочку прагне якомога швидше висловити свою довіру і впевненість у невинності власної дитини, використовуючи мовленнєву тактику "Декларація щирості" ("*Та я... вірю... Я – вірю... тільки... дитино моя!*"); рос.: "*...[Федор Іванович] и если вам мало вашей пенсии... – Ах, не говорите таких ужасных слов, – перебила его Варвара Павловна.*" [Тургенев 1987, 258]. Суб'єкт виправдання (Варвара Павлівна), перебивши Федора Івановича, квапиться продемонструвати йому, що в неї відсутні будь-які претензії, вона ні на що не претендує, їй потрібне тільки його прощення.

Іншим цілям слугує використання прийому перебивання співрозмовника в діалозі, в якому суб'єкт виправдання (містер Домбі) перебиває містера Каркера, оскільки, на думку першого, він має право на подібну мовленнєву поведінку і може висловити власну думку об'єкту виправдання щодо подій, що відбуваються: англ.: "*How little I have suspected this, – said John Carker, – when I have seen you every day, Sir! If Harriet could have guessed your name... – Why, to tell you the truth, John, – interposed the visitor, – I kept it to myself for two reasons. I don't know that the first might have been binding alone; but one has no business to take credit for good intentions, and I made up my mind, at all events, not to disclose myself until I should be able to do you some real service or other.*" [Dickens 1994, 747].

Подібні приклади перебивання співрозмовника у діалогах наявні як в українському, так і в російському художньому мовленні: укр.: "О-ох! Всі проти мене, всі... тільки ти одна... Господь віддячить тобі. Одарка похопилася щось казати. – Постій... – перебила її Пріська, – Я хочу тобі все сказати... усе... Бо вдруге, може, й не доведеться... Слухай... Я швидко умру... Коли... коли побачиш дочку... Христю... скажи їй... Скажи: я прощаю їй... Я не вірю... щоб вона таке зробила... Благо..." [Мирний 1971, 175]. У наведеному прикладі Пріська виконує соціальну роль Батька, оскільки перебиває співрозмовника (Одарку) задля вербалізації власних переживань з метою виправдання перед дочкою Христю, не залишаючи можливості Одарці завершити власне висловлення; рос.: "Однако денег вам порядочно прислали, – сказал Берг, глядя на тяжелый, вдавившийся в диван кошелек. – Вот мы так и жалованьем, граф, пробиваемся. Я вам скажу про себя... – Вот что, Берг, милый мой, – сказал Ростов. – Когда вы получите из дома письмо и встретитесь с своим человеком, у которого вам захочется расспросить про все, и я буду тут, – я сейчас уйду, чтобы не мешать вам." [Толстой 1951, 295]. Прийом перебивання співрозмовника в діалозі, в якому некоректний, з точки зору Миколи Ростова, вчинок Берга надає графу право, знову ж таки з точки зору самого графа Ростова, перебити шурина й висловити йому власну думку з приводу подій, що відбуваються.

Перший тип з вищенаведених прикладів перебивів у комунікативній ситуації "виправдання" є найпродуктивнішим, оскільки імператив ввічливості, котрий вимагає вислуховувати співрозмовника до кінця, не перебиваючи його, може бути порушеним тільки із бажання висловити ще більш уважне, поважне, шанобливе і под. ставлення, а в іншому разі – комунікант виконує соціальну роль Батька, який дозволяє собі перебивати співрозмовника задля вербалізації власних міркувань і настанов.

Одним з наслідків нервового стану людини в комунікативній ситуації "виправдання" може бути спонтанність її мовлення. Якщо комунікант дійсно щиро бажає виправдатись, можливо, від усвідомлення власної провини або відчуття виновності хвилюється з приводу наслідків припущеної ним помилки, що закономірно відображається не тільки в жестах, міміці, а й у мовленні. Для української і російської мовних особистостей характерною є емоційність у спілкуванні. В комунікативній ситуації "виправдання" емоційність може виявлятися у вигляді спонтанного мовлення та формалізується через **зв'язки вільного поєднання** в структурі висловлення. Н.Д. Арутюнова [Арутюнова 1998, 482] визначає таке явище як дезінтеграцію речення, коли "ієрархічно організований ланцюг розпадається на сегменти, кожен з яких має завершену інтонацію".

Матеріал із творів українських і російських письменників XIX століття демонструє приклади зв'язків вільного поєднання в структурі висловлення: рос.: "Впрочем, ты, конечно, будешь вправе осудить меня. В мои ле-

та... Словом, эта... эта девушка, про которую ты, вероятно, уже слышал... Не называй ее, пожалуйста, громко... Ну, да... она теперь живет у меня. Я [Николай Петрович] ее поместил в доме... там были две небольшие комнатки. Впрочем, это все можно переменить... Аркадий, – начал он, – сделай одолжение... как же можно... там... Я тебя не предварил..." [Тургенев 1987, 447]. У наведеному прикладі Микола Петрович виправдовується перед сином Аркадієм за свій зв'язок із молодістю дівчиною Фенечкою, намагаючись попередити про те, що в них вже народилася дитина. Зв'язки вільного поєднання утворюються внаслідок емоційності суб'єкта виправдання, проте кожний з сегментів висловлення є інтонаційно завершеним; укр.: *"Вибачайте, будьте ласкаві, що я знехотя... незумисне... розсипав ваші вишні... – промовив Радюк, запикуючись перед старими."* [Нечуй-Левицький 1968, 255]. Суб'єкт виправдання (Радюк) використовує мовленнєву тактику *"Пошук суттєвого аргументу виправдання"*, виконуючи соціальну роль *Дитини*. Він намагається якомога швидше передати інформацію, не встигаючи певним чином сформулювати думку. Як підсумок – аграматичність синтаксичних конструкцій, безсполучниковість, наявність зв'язків вільного поєднання усередині висловлень, що й є відображенням розмовності.

У наступному прикладі комунікативної ситуації "виправдання", що репрезентована художнім діалогом з роману Джейн Остін "Емма", ми спостерігаємо як суб'єкт виправдання (Джейн), застосовуючи мовленнєві тактики *"Вербалізація позитивного ставлення до співрозмовника / об'єкта виправдання"* і *"Визнання провини комунікантом"*, перебиває мовлення Емми, а у власних репліках використовує зв'язки вільного поєднання (*"You are very kind, but I [Jane] know what my manners were to you... So cold and artificial!.. I had always a part to act... It was a life of deceit!.."*), які утворюються внаслідок емоційного збудження Джейн: англ.: *"Oh! you are too scrupulous, – indeed you are, cried Emma warmly, and taking her hand. – You owe me no apologies; and every body to whom you might be supposed to owe them, is so perfectly satisfied, so delighted even... – You are very kind, but I [Jane] know what my manners were to you... So cold and artificial!.. I had always a part to act... It was a life of deceit!.. I know that I must have disgusted you."* [Austen 1994, 339].

2. Ще одним стилізованим елементом розмовного мовлення в художньому дискурсі є **повтори**. Повтори є однією з характерних синтаксичних особливостей діалогів з комунікативно-прагматичною настановою "виправдання". На думку І.М. Прожогіної походження цього явища неоднорідне: "Повтори як результат мовленнєвої інерції відмінні від повторів іншого генезису, насамперед, своєю "нерелевантністю" в певному контексті, відсутністю семантичного та прагматичного навантаження в висловленні" [Прожогіна 1997, 37]. В комунікативній ситуації "виправдання" повтори сигналізують про напружений емоційний стан мовця, спри-

чинений його хвилюванням. Саме тому суб'єкту виправдання досить важко підібрати потрібне слово. Процес цього пошуку виникає "на етапі формування і розвитку думки за рахунок перекодування особистісних смислів в конвенційні мовні значення" [Прохожина 1997, 21]. Повтор, виступаючи структурним елементом діалогу, характеризує розмовне мовлення, його відображення в художніх текстах орієнтоване на створення ефекту розмовності. В комунікативній ситуації "виправдання" повтор виконує підсилювально-виокремлюючу функцію, за допомогою якої мовець звертає увагу слухача на певний відрізок висловлення: укр.: *"Так це я? Я? [Пріська] Мату?! Це дяка така матері, що тебе на розум наводила? Я її вигризла?!"*. [Мирний 1971, 154]; *"Не буду! Не буду! – О, нещастя, нещастя! – замовив він [Загнибіда]."* [Мирний 1971, 158]; рос.: *"Тогда я мог быть откровенным, тогда мне скрывать было нечего; а теперь... А теперь... А теперь я должен удалиться. Прощайте."* [Тургенев 1987, 384]; *"Долли, что я [Степан Аркадьич] могу сказать?.. Одно: прости, прости..."* [Толстой 1951, 17]; *"И не из одной пошлой вежливости это говорю, а потому... потому... Если же я [Разумихин] так поносил его вчера, то это потому, что вчера я был грязно пьян и еще... безумен; да, безумен, без головы, сошел с ума, совершенно... и сегодня стыжусь того!.."* [Достоевский 1970, 217]; англ.: *"No, no, sir, – sobbed Oliver, clinging to the hand which held the well-known cane; – no, no, sir; I will be good indeed; indeed, indeed I will, sir! I am a very little boy, sir; and it is so...so..."* [Dickens 1992, 26]; *"I beg your pardon [Mrs. Smith], my dear Miss Elliot... I beg your pardon for the short answers I have been giving you, but I have been uncertain what I ought to do."* [Austen, Persuasion, 205]; *"It's a lie! – said Oliver. – It's a lie!"* [Dickens 1992, 47].

У наступному прикладі комунікативної ситуації "виправдання" з роману Ф.М. Достоевського "Злочин та покарання", репліки суб'єкта виправдання (Дуні) представлені елементами повтору, характерною особливістю якого є повторення частини висловлення ("*...я не вийду за него, не був убеждена...*"), оскільки відбулася зміна соціальної ролі Дитини ("*Неправда, не лгу!.. – вскричала Дунечка, теряя все хладнокровие...*") на Дорослого. Повтором репліки Дуня підкреслює, на наш погляд, своє обурення у зв'язку з тим, що її брат (Раскольников) не розуміє морального стану сестри і змушує виправдовуватись: рос.: *"Неправда, не лгу!.. – вскричала Дунечка, теряя все хладнокровие, – я не вийду за него, не был убеждена, что он ценит меня и дорожит мной; не вийду за него, не был твердо убеждена, что сама могу уважать его."* [Достоевский 1970, 231].

Повтор репліки *"It's a lie..."* у наступному прикладі комунікативної ситуації "виправдання" ілюструє момент затримки (замешательства) відповіді суб'єкта виправдання (Артура) і вимушений в такому випадку, "рятувальний" повтор: англ.: *"Of course it's a lie... It's a lie! – Arthur repeated*

the words in a quick, breathless whisper." [Voinich 1964, 79]. Артур використовує мовленнєву тактику "Спростування твердження співрозмовника", спростовуючи звинувачення у свій бік повтором висловлення "It's a lie...". За допомогою повтору суб'єкт виправдання затримує темп діалогу для роздумів над реплікою співрозмовника і відповіддю на неї.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що повторюватись можуть не тільки окремі лексеми, частини висловлення, а й мовленнєві тактики. У наступному прикладі комунікативної ситуації "виправдання" суб'єкт виправдання (Чіпка) в кожній власній репліці вдається до використання мовленнєвої тактики "Декларація щирості": укр.: "Хіба я [Чіпка] **не знаю, хіба я не чую, що про мене кажуть, думають?.. Знаю... добре знаю!.. Та хай кажуть, хай думають... кожному вільно, що хоче казати й думати!.. Кажу вам, багато казати, а трохи слухати... Хай я гульвіса, бо мої руки до роботи не здіймаються; хай я п'яниця, бо в горіліці тільки мені й душу одвести... На чому я її одведу, скажіть ви мені?..**" [Мирний 1989, 481]. Неодноразово використовуючи мовленнєву тактику "Декларація щирості", Чіпка намагається викликати співчуття в співрозмовника, ніби змушуючи адресата бути активним співучасником подій, що відбуваються, закликає не залишатися стороннім і бездушним. Повтор дієслівних форм *знати казати, думати* відображає процес мовної інерції, викликаній сильним душевним хвилюванням суб'єкта виправдання. Перезапитання "скажіть ви мені?.." є зручним, оскільки дозволяє Чіпці "пригальмувати" комунікацію і змушує адресата звернутися до пресупозиції.

Різноманітні типи повторів, виникаючи в комунікативній ситуації "виправдання", певним чином реалізують іллокуцію: свідчать про напружений емоційний стан учасників комунікації, що в українській, російській та англійській мовленнєвій поведінці у представленій ситуації відображає щирість мовця, акцентуючи увагу на необхідних сегментах мовлення.

Таким чином, перебиви форми мовлення, подібно до зв'язків вільного поєднання та повторів в вербальній тканині комунікативної ситуації "виправдання" є ланками в ланцюгу засобів досягнення єдиного надзавдання, що однаковою мірою широко представлені в українських, російських та англійських художніх діалогах.

The article observes the markers of oral speech in the communicative situation of "justification" in Ukrainian, Russian and English literary discourse, defines the transitions of thoughts and forms of speech, the connections of free combination and the reiterations as stylized elements of oral speech, specifies function of their using in Ukrainian, Russian and English literary discourse.

Key words: literary dialogue, oral speech, markers of oral speech (the transitions of thoughts and forms of speech, the connections of free combination, the reiterations), the communicative situation of "justification".

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Божко Г.П. Речевые тактики в репертуаре русской языковой личности (на материале коммуникативной ситуации "примирение"): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киевск. нац. ун-т им. Т. Шевченко – К., 2003. – 164 с.
3. Бузаров В.В. Изучение диалогической коммуникации – основная задача коммуникативной грамматики // Вестник Моск. ун-та. – Серия 9. Филология. – 2002. – №1. – С. 148-152.
4. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание. – М.: Худож. лит., 1970. – 527 с.
5. Культура русской речи. Учебник для вузов / Под ред. Граудиной Л.К. и Ширяева Е.Н. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М, 1998. – 560 с.
6. Мирний Панас. Повія. – К.: Дніпро, 1971. – 525 с.
7. Мирний Панас. Твори в 2 т. – К.: Наукова думка, 1989. – Т.1: Оповідання. Повісті. Роман. – 747 с.
8. Нечуй-Левицький І. Твори в 2 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1: Повісті та оповідання. П'єса. – 638 с.
9. Нечуй-Левицький І. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1968. – 543 с.
10. Полищук Г.Г., Сиротинина О.Б. Разговорная речь и художественный диалог // Лингвистика и поэтика. М.: Наука, 1979. – С. 204–219.
11. Прожогина И.М. Возникновение речевой инерции в процессе порождения речи. К.: Киевский университет им. Т. Шевченко, 1997. – 44 с.
12. Сиротинина О.Б., Максимова М.Н. Сигналы разговорности в истории художественной речи // Вопросы стилистики. Вып. 22. Саратов, 1988. – С. 73–78.
13. Толстой Л.Н. Собрание сочинений: В 14 т. / Гос. изд-во худож. лит-ры. – М., 1951. – Т.8: Анна Каренина. – 464 с.
14. Толстой Л.Н. Собрание сочинений: В 14 т. / Гос. изд-во худож. лит-ры. – М., 1951. – Т.4: Война и мир. – 364 с.
15. Тургенев И.С. Избранные произведения. – М.: Худож. лит., 1987. – 671 с.
16. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості: соціопсихолінгвістичний аспект. Автореф. дис. д-ра филол. наук: 10.02.02; 10.02.01 / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1994. – 48 с.
17. Austen J. Emma. – Ware: Wordsworth Classics, 1994. – 362 p.
18. Austen J. Persuasion. – L.: Penguin Classics, 1985. – 400p.
19. Dickens Ch. Dombey and Son. – L.: Campbell Publishers, 1994. – 890p.
20. Voinich L.E. The Gadfly. – М.: Progress Publishers, 1964. – 344 p.